

СВІТОГЛЯД ЯК СКЛАДОВА ПРАВОВОГО ЖИТТЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

«Правове життя» як наукова категорія є досить новою у порівнянні з такими усталеними формами діяльності, як економічна, етична, релігійна, політична та ін. У зв'язку з соціальними змінами та підвищенням ролі права у суспільстві, постає завдання визначити, що являє собою «правове життя» та його основні складові, серед яких і правовий світогляд. Це дозволить під новим кутом зору розглянути державну політику, правову політику як засоби організації правового життя.

Потреба аналізу категорії «правове життя» стала ще більш актуальною у зв'язку з посиленням розвитком правової державності та громадянського суспільства. У XX ст. ця категорія набуває свого відображення у працях О. Малько, М. Матузова, В. Затонського, А. Михайлова, В. Трофімова, І. Невважає та ін. Також слід сказати про рівень вивчення правового світогляду у вітчизняній юриспруденції. Ця категорія практично залишена поза увагою сучасної науки. Поодинокі дослідження, присвячені цій проблемі, проводилися такими вітчизняними вченими, як О. Костенко, Н. Оніщенко, Ю. Оборотов, С. Сливка, О. Тихомиров та ін. І зовсім не дослідженим залишається питання правового світогляду як складової правового життя, як тієї невід'ємної її частина, що постійно справляє значний вплив на його перебіг.

З огляду на це метою статті є визначення поняття правового життя та аналіз такої його складової, як світогляд, що прямо впливає на правову активність громадян, їх правову культуру, свідомість тощо.

Переходячи безпосередньо до предмета дослідження, зупинимося передусім на тлумаченні категорії «правове життя».

Так, В. Трофімов аналізує правове життя як певну теоретичну конструкцію, зазначаючи, що це категорія, яка координує не тільки свободу, а й примус, проявляє не лише моноспрямованість права на досягнення закріпленого в нормі результату, а й реагує на зміни умов соціального середовища, та є особливою теоретичною конструкцією, яка дає змогу дослідити весь спектр прояву права [1, с. 125, 127].

Слід погодитися з О. Малько, який наголошує, що правове життя є формою соціального життя, яка знаходить свій вияв переважно в правових актах і правовідносинах, характеризує специфіку і рівень правового розвитку певного суспільства, ставлення суб'єктів до права і міру задоволення їх інтересів.

Отже, у найбільш загальному вигляді правове життя може визначатися як ланка суспільного життя, яка забезпечує ефективне функціонування суспільства, є безперервним процесом діяльності суб'єктів, які спрямовують свої зусилля на вирішення юридично значущих завдань за допомогою правових засобів [2, с. 5–6].

Розвиток і перебіг правового життя є неможливим без певного світогляду, без тієї сформованої системи поглядів на світ, людину, оточуючу дійсність, зокрема, на державу, право, політику, економіку, релігію тощо.

Ще за радянських часів під світоглядом розуміли систему узагальнених поглядів на об'єктивний світ і місце людини у ньому, на ставлення людей до оточуючої їх дійсності і са-

мих себе, а також обумовлені цими поглядами їх переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності. Світогляд має неабияке практичне значення, впливаючи на норми поведінки, життєві інтереси, працю і побут людей тощо [3, с. 809].

Сучасний вітчизняний теоретик права О. Тихомиров зазначає, що для кожної епохи розвитку людства притаманний свій домінуючий світогляд як цілісна сукупність домінуючих уявлень про світ, ролі в ньому людини, а також похідних від них переконань, настанов, ідеалів, принципів, ціннісних орієнтацій, пізнавальної і практичної діяльності людей, їх життєдіяльності в цілому. Зокрема, для світогляду Середньовіччя притаманне домінування теології, тобто сукупності релігійних доктрин, відповідно, теологічних теорій походження та існування держави і права; епоха Відродження, навпаки, характеризується критичним ставленням до теології та домінуванням гуманізму — сукупності поглядів, за якими найвищою цінністю є людина, її життя, свобода, щастя, розвиток здібностей, а благо людини є критерієм оцінки усіх соціальних інститутів; в епоху Просвітництва основою світогляду стають вчення, які відображають домінуюче значення розуму людини, її знань у пізнанні природного ладу суспільного життя, що відповідає закономірностям оточуючого середовища та дійсної природи людини; ХІХ ст. притаманне домінування у світогляді ідей юридикації, лібералізації та демократизації суспільств, у яких концентровано відображається необхідність безпосереднього втілення принципів гуманізму, раціональності, рівності та свободи людей у соціальне життя; домінуючими тенденціями світогляду ХХ ст. є плюралізм ідей та принципів, інтеграція країн та забезпечення світового порядку, інформатизація всіх сфер суспільного життя.

Світоглядні ідеї ХХ ст., відповідно, визначають і складові типу наукового мислення. Зокрема, сучасний тип науково-правового мислення передбачає: рішучий поворот юридичних досліджень до правди життя, до істини; очищення правознавства від нашарувань догматичного й апологетичного характеру тощо. В контексті цього О. Тихомиров наголошує, що найважливішою соціальною функцією юридичної науки є конструктивно-критичний аналіз державно-правової дійсності [4, с. 944–945].

Частиною державно-правової дійсності є правове життя, функціонування якого відбувається залежно від певного, домінуючого у сучасному суспільстві, світогляду. Зазначене обумовлює поведінку членів суспільства, їх ставлення до права та його соціальної цінності, їх правову активність та відповідний рівень правової культури.

У зв'язку з цим розгляду потребує поняття «правова активність».

Категорія «активність» є одним із фундаментальних понять сучасної науки, яка досліджується у різних напрямках і є одним із основних проявів життя людини. Термін «активність» походить з латинської мови й означає «діяльний», «енергійний», «ініціативний». У науковій літературі існують різні підходи до розуміння категорії «активність», залежно від того, який аспект розглядається.

Основними критеріями активності особистості є спрямованість на певні інтереси, потреби, цінності, особливості їх сприйняття та реалізації. На думку В. Городяненко, соціальна активність особистості — це системна, соціальна якість, у якій відображається та реалізується глибина і повнота зв'язків особистості із соціумом, рівень перетворення її на суб'єкта суспільних відносин [5, с. 13]. З огляду на це, на нашу думку, «правове життя» можна охарактеризувати як сукупність різноманітних форм правової активності учасників регульованих суспільних відносин.

Різновидом «соціальної активності» є «правова активність». Правова активність особистості як одна з найважливіших змістовних складових соціальної активності, включає все різноманіття її проявів. Слід погодитися з думкою В. Затонського, який зазначає, що «правова активність» є однією з основних складових соціальної активності, яка відображає форму правомірного діяння, вказує на готовність протидіяти правопорушенням [6, с. 32].

В юридичній літературі майже відсутня єдність поглядів вчених щодо однозначного трактування категорії «правова активність». Крім того, «правова активність» розглядалась у співвідношенні з такими вже усталеними поняттями, як «правова культура», «правова поведінка», «правова свідомість». Так, деякі науковці розуміють «правову активність» як позитивну, ініціативну, корисну для суспільства і схвалювану державою діяльність людини у правовій сфері, що є вищою формою правомірної поведінки [7]. Правова активність є однією з найважливіших складових соціальної активності, що включає в себе все різноманіття її проявів. Правову активність можна розглядати і як ініціативну діяльність особистості в сфері дії права, одну з форм юридичного буття особистості, специфічну форму життєдіяльності, яка включає позитивний та негативний аспект [8, с. 116].

Правову активність слід розглядати як добровільну, що ґрунтується на повазі до права, як свідому, ініціативну правомірну діяльність, виражену в ефективному використанні наданих особі прав і реалізації покладених обов'язків на користь суспільства загалом або для забезпечення особистих інтересів, що охороняються законом.

Зі змістовної сторони правову активність слід розглядати у двох аспектах: внутрішньому та зовнішньому. Внутрішній аспект знаходить вияв у комплексі особистісних соціально-правових властивостей, що обумовлюють можливість участі суб'єкта у правовому житті чи вказують на його дієздатність у правовій сфері. Зовнішній аспект полягає у реальній життєдіяльності особистості у сфері дії права [4, с. 670–671].

Загальновідомо, що право є одним із найважливіших регуляторів суспільних відносин, а тому певною мірою можна зазначити, що воно є джерелом правової активності особи. Право як соціальний інститут створює насамперед передумови і можливості для задоволення громадянами різноманітних інтересів, сприяє прояву їх ініціативної діяльності. Кожна людина, як зазначається в Конституції України, має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний всебічний розвиток її особистості (ст. 23 Конституції України). Стаття 38 визначає правову активність громадян [9], у якій зазначається, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування. Використання громадянами прав і свобод не має завдавати шкоди інтересам суспільства і держави, правам інших громадян. Є багато юридичних приписів, спрямованих на запобігання небажаних для суспільства і держави дій окремих осіб. У таких правових приписах загалом визначені соціальні межі правової активності особи при здійсненні суб'єктивних прав. Правова активність є компонентом права, що дозволяє визначити його соціальну цінність, зрозуміти специфіку, формою вияву якої є правові дії, та охоплює всі правові акти поведінки.

Правова активність може мати законотворчу, пізнавальну та іншу спрямованість. Сучасний законотворчий процес повинен найповніше враховувати думку громадян, позиції наукових установ тощо. Враховуючи потенційні можливості громадян України, що закріпленні у нормативних актах, необхідно з'ясувати, як реалізуються ці права на практиці. Правова активність безпосередньо залежить від рівня правової свідомості громадян. На сьогодні правовідомість і правова культура громадян України є досить низькою. Перепонами, які мають місце на шляху формування та забезпечення правової активності особистості, слід назвати такі: соціальні та правові деформації в суспільстві; відсутність надійно гарантованої системи правової захищеності особистості; правовий нігілізм та юридична неграмотність населення.

Поряд із правовою активністю деякі науковці відстоюють існування позитивної та негативної правової активності. Зокрема, В. Затонський визначає позитивну правову активність як свідому діяльність суб'єктів та елемент соціально-правового розвитку [10, с. 38]. Позитив-

на правова активність — це свідома діяльність суб'єктів, необхідний елемент соціально-правового розвитку, участь людини у юридичному житті [8, с. 116]. Позитивна правова активність проявляється: по-перше — в особистій участі особистості в юридичному житті, завдяки чому здійснюється вплив на право; по-друге — підтримка законності та правопорядку; по-третє — діяльність особистості спрямована на досягнення юридично значущих результатів.

Негативна правова активність — це усвідомлена, навмисна діяльність, форма юридичного буття індивідів та груп, які діють незважаючи на загальнообов'язкові правила поведінки [8, с. 118]. Негативна правова активність проявляється в ігноруванні встановлених обов'язкових норм, що призводять до виникнення правопорушень та мають антиправовий характер. З огляду на зазначене, слід наголосити, що негативна правова активність — це певна поведінка людини, спрямована на порушення встановлених правил, яка зумовлена соціальними чинниками, існуючими суспільними відносинами або біологічною природою людини.

Рівень негативної правової активності є важливим показником якісного стану правового життя та показником ефективної правової політики. Правова активність знаходить своє відображення у правовій поведінці негативного характеру (правопорушення), а також у негативній правовій діяльності посадових осіб (корупція, хабарництво). Негативні форми прояву активності — один із проявів правового життя. Враховуючи зазначене, слід наголосити, що аналізувати правову активність необхідно лише з урахуванням усіх форм її прояву, як позитивних, так і негативних.

Поряд із правовою активністю в юридичній літературі зустрічаються і поняття «правова пасивність», тобто поведінка, що характеризується ухиленням індивіда чи групи людей від участі в правовому житті суспільства та бездіяльністю при захисті як власного, так і чужого інтересу [4, с. 394]. Тобто правову пасивність можна, на думку вчених, охарактеризувати як небажання брати участь у правовому житті, що пов'язане з низьким рівнем довіри до влади чи низьким рівнем правової обізнаності. Правова активність громадян та посадових осіб має здійснюватися у межах правових норм, а правова пасивність пов'язана з порушенням правових норм.

Беручи до уваги перераховані положення, слід наголосити, що «правова активність» і «правове життя» є взаємопов'язані категорії, адже «правова активність» — це основна складова, яка характеризує рівень правового життя в суспільстві та може виконувати роль критерію вияву правового життя. Поряд із цим, «правове життя» є самостійною в порівнянні з іншими видами життя сферою суспільства, є сукупністю різноманітних форм правової активності, тобто діяльністю учасників суспільних відносин, що ґрунтуються на нормі права. Зі змістовної сторони, правова активність суб'єкта права може вказувати на характер відносин суб'єкта права до діючих у суспільстві юридичних інститутів та норм. У цьому і полягає головний прояв правової активності як способу правового життя особистості та інших суб'єктів права [8, с. 117].

З теоретичної точки зору, «правове життя» є категорією, яка охоплює всю сферу буття права, з усіма його позитивними та негативними проявами, а правову активність слід розглядати не лише з позитивного боку, а й з негативною. Зазначене акцентує увагу на безпосередньому впливі світогляду на правове життя та ставлення до нього людини, на сприйняття нею правової дійсності та своє місце у цих процесах.

У контексті цього слід розглянути роль «правової культури» особи в правовому житті та світоглядні засади зазначеного.

Науковці розглядають «правову культуру» як соціальне буття, як певний рівень пізнання людиною, суспільством істин, і передусім соціального буття в конкретний історичний період, або як сукупність явищ соціального буття [11, с. 26].

Однак глибокий аналіз правової культури дає можливість розглядати її і як світогляд, і як певну систему. Так, В. Копейчиков зазначає, що «правова культура» є системою правових цін-

ностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи та інші найважливіші соціальні цінності [12, с. 140]. Досить влучним є визначення «правової культури» як системи всіх позитивних проявів функціонуючої правової дійсності, яка концентрує в собі досягнення юридичної науки і практики [13, с. 47]. Поряд із цим правову культуру низка науковців розглядає як систему духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права, яка досягається у результаті здійснення цілеспрямованої системи заходів просвітницького та освітнього характеру, формує повагу до права, цивілізованих способів вирішення спорів, профілактики правопорушення [14, с. 57].

Досить спірною є думка А. Венгерова про те, що правова культура — це більш висока й велика за обсягом форма правосвідомості [15, с. 312]. Правосвідомість є тільки елементом правової культури. Адже загальновідомо, що елементами правової культури є право, законодавство, правовідносини, правосвідомість, правотворчість та правореалізація. Крім того, в правовому житті суспільства правосвідомість відіграє значну роль, оскільки є необхідним фактором у створенні норм права, необхідною умовою їх реалізації. І чим вище рівень правосвідомості суб'єктів, тим точніше виконуються приписи правових норм [16, с. 136].

У юридичній літературі виокремлюють правову культуру суспільства, культуру особи та культуру професійних груп. Правова культура суспільства — це всі цінності, створені людством у сфері права, це перш за все саме право, правосвідомість, правові відносини, стан законності та ін. Правова культура суспільства є соціальним явищем, яке розвивається з розвитком суспільства та особи. Правова культура особи означає правову досвідченість людини, включаючи високу правосвідомість, вміння та навички користування правом у соціальній діяльності, підпорядкування своєї поведінки вимогам правових норм [16, с. 35–136].

Визначальним змістом та основною метою правової культури є сприяння, створення у суспільстві умов упорядкованості, які були б забезпечені економічно та юридично, і які дозволили б людині здійснювати свої права, захистити їх у разі порушення; визначення характеру відносин особистості з суспільством та державою; забезпечення функціонування суспільного та особистого життя при дотриманні порядку та норм поведінки відповідно до морально виважених юридичних засобів, які мають на меті забезпечення процесів виживання, існування та самозбереження суспільства як системи [11, с. 25].

У контексті правового життя основним призначенням правової культури є вплив на політико-правове життя суспільства, охорона та захист прав людини. Правова культура є основою для розвитку правового життя суспільства та мірилом його рівня, спонукає осіб до правомірних дій, формує повагу до права та людини.

Отже, в результаті дослідження ми дійшли таких висновків.

Світогляд як система переконань, ідеалів особи та її поглядів на оточуючий світ і своє буття в ньому є важливою складовою правового життя, оскільки від певного світогляду суспільства залежить його ставлення до державно-правових інститутів, до політики, сприйняття цінності людини та її прав тощо. Зазначене безпосередньо пов'язане з правовою активністю громадян та рівнем їх правової культури й свідомості. Тобто сформована на певних світоглядних засадах правова активність та культура є важливими критеріями якості правового життя.

Список використаних джерел

1. Трофимов В. В. Правовая жизнь: теоретические и социально-философские проблемы исследования / В. В. Трофимов // Правовая политика и правовая жизнь. — 2003. — № 4. — С. 125–127.
2. Малько А. В. Категория «правовая жизнь»: проблемы становления / А. В. Малько // Государство и право. — 2001. — № 5. — С. 5–13.
3. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. — изд-е 2-е. — М. : Сов. энциклопедия, 1983. — 1600 с.

4. *Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко [та ін.]. — К. : Ін Юре, 2003. — Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права в поліцейській деонтології. — 1231 с.
5. *Соціологія* : підручник / В. Г. Городяненко, О. В. Гілюн, А. В. Демічева ; ред. В. Г. Городяненко. — 3-тє вид., перероб., доп. — К. : Академія, 2008. — 544 с.
6. Затонский В. А. Правовая активность как способ правовой жизни, объект правовой политики: позитив и негатив / В. А. Затонский // Правовая политика и правовая жизнь. — 2005. — № 2. — С. 31–34.
7. Ильин И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин. — М. : Парог, 1993. — 235 с.
8. Ноздрін О. М. Щодо співвідношення категорій «правове життя» та «правова активність» / О. М. Ноздрін // Митна справа. — 2011. — № 2 (74). — С. 115–120.
9. Конституція України: прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 2010. — 63 с.
10. Затонский В. А. Категория «правовая жизнь»: опыт теоретического осмысления / В. А. Затонский, А. В. Малько // Правоведение. — 2006. — № 4. — С. 4–17.
11. Діденко Н. Г. Соціальні та юридичні аспекти правової культури / Н. Г. Діденко // Правова культура і підприємництво / Ін-т приват. права і підприємництва АПрН України ; Донец. ін-т підприємництва. — К. ; Донецьк, 1999. — С. 25–34.
12. Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копейчикова. — К. : Юрінком, 1997. — 320 с.
13. Яковюк І. В. Правова культура і її вплив на розвиток правової системи / І. В. Яковюк // Вісник Академії правових наук України. — 2008. — № 1. — С. 43–56.
14. Тимчук Т. О. Правова культура: поняття, сучасний стан та перспективи розвитку в Україні / Т. О. Тимчук // Часопис Київ. ун-ту права. — 2009. — № 2. — С. 56–59.
15. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учебник / А. Б. Венгеров. — 8-е изд., стер. — М. : Омега-Л, 2011 — 607 с.
16. Тітова Н. К. Правова культура: поняття, структура / Н. К. Тітова // Теоретичні засади педагогічного правознавства : зб. наук. пр. — К., 2001. — С. 133–139.

Куціпак О. В. Світогляд як складова правового життя сучасного суспільства

У статті визначається поняття правового життя та здійснюється аналіз такої його складової, як світогляд, що прямо впливає на правову активність громадян, їх правову культуру, свідомість тощо. Наголошується, що світогляд як система переконань, ідеалів особи та її поглядів на оточуючий світ і своє буття в ньому є важливою складовою правового життя, оскільки від певного світогляду суспільства залежить його ставлення до державно-правових інститутів, політики, сприйняття цінності людини та її прав тощо. Зазначене безпосередньо пов'язане з правовою активністю громадян та рівнем їх правової культури й свідомості.

Ключові слова: правове життя, правова активність, правова культура, світогляд.

Куціпак О. В. Мировоззрение как составляющая правовой жизни современного общества

В статье определяется понятие правовой жизни и осуществляется анализ такой ее составляющей, как мировоззрение, которое прямо влияет на правовую активность граждан, их правовую культуру, сознание и т. п. Подчеркивается, что мировоззрение как система убеждений, идеалов лица и ее взглядов на окружающий мир и свое существование в нем является важной составляющей правовой жизни, поскольку от определенного мировоззрения общества зависит его отношение к государственно-правовым институтам, к политике, восприятие ценности человека и его прав и тому подобное. Указанное непосредственно связано с правовой активностью граждан и уровнем их правовой культуры и сознания.

Ключевые слова: правовая жизнь, правовая активность, правовая культура, мировоззрение.

Kucipak O. World view as constituent of legal life of modern society

In the article the concept of legal life is determined and the analysis of such his constituent comes true, as a world view that straight influences on legal activity of citizens, them legal culture, consciousness and others like that. It is underlined that world view as a system of persuasions, ideals of person and her looks to the surrounding world and existence in him is the important constituent of legal life, as on the certain world view of society his attitude depends toward institutes state and legal, to politics, perception of value of man and her rights and others like that. It is marked it is directly related to legal activity of citizens and level them legal culture and consciousness.

Key words: legal life, legal activity, legal culture, world view.